

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЕСТЕТИКИ ТА ПОЕТИКИ ЛІТЕРАТУРНОГО ТВОРУ

УДК 821.111-3.09

DOI: 10.32342/2523-4463-2023-1-25-4

ОЛЕНА АННЕНКОВА

доктор філологічних наук,

*професор кафедри світової літератури та теорії літератури
Українського державного університету ім. М.П. Драгоманова (м. Київ)*

ОБРАЗ ЛЮДИНИ КАТАСТРОФИ У РОМАНІ ДЖУЛІАНА БАРНЗА «ВІДЧУТТЯ ЗАКІНЧЕННЯ»

У статті аналізується роман англійського письменника Дж. Барнза з огляду на ключовий образ протагоніста твору Тоні Вебстера та пов'язаний із ним філософський комплекс проблем існування сучасної людини в світі. У дослідженні пропонується робоче визначення поняття катастрофічна свідомість, крізь призму якого простежуються прикметні та ключові риси людини постнекласичної катастрофічної епохи, а також висувається концепція людини катастрофи, яка є генератором і носієм катастрофи власного життя і власної душі. Світоглядною базою для цієї розвідки послугувала ідея «антропологічної катастрофи» філософа М. Мамардашвілі, який вбачає у ній головну небезпеку для існування людства через те, що в її основі лежить індивідуальна свідомість людини, яка є непередбачуваною через схильність до (само)руйнації та зламаність абсолютних цивілізаційних механізмів. *Метою статті* є аналіз образу людини катастрофи та ключових складників катастрофічної свідомості головного героя твору Тоні Вебстера. Для досягнення мети були залучені історико-культурний, історико-літературний і герменевтичний *методи дослідження*.

У результаті дослідження було визначено, що основними травмувальними чинниками, тригерами і катализаторами катастрофічного світосприйняття протагоніста роману є пам'ять, час і кохання, що оприявнюють слабкість мнемонічних механізмів і недостовірність пам'яті людини, хибність її аперцепцій і розхитаність системи цінностей, внутрішній розлад і нездатність до адекватної рефлексії та саморефлексії. Наслідком такого стану душі протагоніста є розуміння ним втрати часу, непоправності минулого, неможливості змін, краху його життєвих уявлень та крихкості людського життя, а, головне, цілковите усвідомлення того, що першопричиною всіх цих негараздів виявився лише він. Гранична напруженість внутрішніх переживань героя, відчуття провини, сорому, каяття, самотності, безпорадності, помилковості минулого, марності та невизначеності теперішнього і майбутнього визначає стрижневий душевний стан сучасної людини катастрофи, яка існує в світі, в якому антропологічна катастрофа є сутнісною ознакою повсякденної реальності.

Ключові слова: людина катастрофи, антропологічна катастрофа, пам'ять, спогади, час, любов, Дж. Барнз, «Відчуття закінчення».

Для цитування: Анненкова, О. (2023). Образ людини катастрофи у романі Джуліана Барнза «Відчуття закінчення». *Вісник Університету імені Альфреда Нобеля. Серія: Філологічні Науки*, vol. 1, issue 25, pp. 50-60, DOI: 10.32342/2523-4463-2023-1-25-4

For citation: Annenkova, O. (2023). *The Image of a Man of Catastrophe in Julian Barnes's Novel "The Sense of an Ending"*. *Visnyk Universitetu imeni Alfreda Nobelya. Seriya: Filologicni Nauki*, vol. 1, issue 25, pp. 50-60, DOI: 10.32342/2523-4463-2023-1-25-4

Апокаліптичні настрої та катастрофічні події стали прикметною рисою постнекласичної епохи, особливо часів вже майже першої чверті ХХІ ст., яке, відкрившись катастрофою 11 вересня 2001 р. в Нью-Йорку, продовжує шокувати людство невичерпними можливостями прояву зла і хаосу в світі. Прагнення віднайти

відповіді на болючі проблеми існування людини у сучасному дисгармонійному світі, в якому порушений баланс між загальнолюдськими цінностями і вираженням хижацької і лихогої людської вдачі, між загальнолюдською нормою поведінки і безкарністю за скоєні злочини, стають все більш частими і напруженими у мистецтві, зокрема, у сучасній художній літературі, в якій дискурс відчаю і катастрофи є невід'ємною частиною великого корпусу творів різної жанрової природи європейської та, зокрема, англійської літератури. У романах Дж. Барнза, М. Бредбері, С. Вотерс, В. Голдінга, М. Дреббл, Дж. Коу, М. Еміса, І. Мак'юена, Г. Свіфта та інших сучасних британських письменників тематично-мотивні, символічні та іронічні проєкції катастрофічності світу та людини в ньому вражають різноманітністю варіацій та глибиною відтворення стану людства за часів глобальних змін і зсувів духовно-моральної матриці людського існування.

Спроби осягнути масштаби, причини і наслідки зміненого світу і людини в ньому набули в літературі останніх років серйозного характеру, і це дало підстави М. Бредбері висловувати, що самий дух літератури після Другої світової війни став іншим: він став «постглокостний, постатомний, постідеологічний, постгуманістичний, постполітичний і <...> постмодерний» [Бредбері, 2011, с. 260]. Антропологічні виміри змін, що ними відмічене сьогоденне життя, домінують у роботах сучасних гуманітаріїв, а концепція антропологічної катастрофи була сформульована філософом М. Мамардашвілі ще у 1984 р. У своїй відомій доповіді «Свідомість і цивілізація» він зазначив, що його турбують не стільки техногенні та екологічні загрози, скільки процеси більш серйозні, ті, що відбуваються у внутрішньому світі людини, що вирують в її свідомості, адже саме це може стати імпульсом і «прототипом будь-яких інших, можливих глобальних катастроф» [Мамардашвілі, 1984, с. 107]. Загадкові та непередбачувані порухи людської свідомості, в якій закладені потенційні можливості як до (само)розвитку, так і (само)руйнації є, на думку філософа, тим шифром, декодування якого взагалі уможливить подальше існування людини у світі, де порушені абсолюти та ключові засади людської цивілізації, де зруйновані закони, «загальнолюдські ланцюги» культури та порядку, а причиною цього виявляється сама людина, позбавлена належних орієнтирів, занурена у хаос суперечливих бажань і невизначених, розхитаних моральних цінностей і законів. Саме знищення людини М. Мамардашвілі називає найстрашнішою і найнебезпечнішою з усіх можливих катастроф, які загрожують життю людства, і визначає він цю катастрофу як «антропологічну». В антропологічній катастрофі перебуває сучасний світ, та саме її прагнуть осмислити у своїх творах сучасні митці. Філософ метафорично та у той же час точно називає ознаки внутрішнього стану людської свідомості та людини, яка виступає жертвою і водночас є причиною і генератором катастроф свого життя: «Перед нами покоління, які ніби не дали нащадків, адже не народжене, таке, що не створило в собі підґрунтя, життєві сили для проростання, не здатне і народжувати. І ось блукаємо різними країнами безмовні, з переплутаною пам'яттю, з переписаною історією, не знаючи часом, що дійсно відбувалося і відбувається навколо нас і в самих нас. Не відчуваючи права на знання свободи і відповідальності за те, як нею користуватися» [Мамардашвілі, 1984, с. 120].

Характеристики, зазначені М. Мамардашвілі на початку 1980-х рр., сповна відповідають тій картині світу та людини в ньому, яка знаходить своє відображення у творах зокрема Дж. Барнза, сучасного британського письменника-інтелектуала, який у своїх романах, особливо останніх років, постійно звертається до проблеми катастрофічної свідомості сучасної людини, роздертої протиріччями, змученої невизначеностями, розгубленої через незворотність та непоправність прожитого і зробленого. Концепти травми, душевної кризи, пам'яті, часу та любові є складниками і тригерами катастрофічної свідомості людини, і навколо них обертаються сюжети та змісти творів письменника. У наукових розвідках можна зустріти спроби дати визначення поняттю катастрофічна свідомість, під якою зазвичай розуміють таку свідомість, яка «перебуває у стані невизначеності, у граничній ситуації очікування неминучих майбутніх негараздів» [Положенцева, 2003, с. 35]. Аналіз художніх практик зокрема англійських письменників дає підстави конкретизувати це поняття, під яким ми розуміємо звернення героя до власного суб'єктивного життєвого досвіду, його напружені рефлексії, що продукують чи призводять до усвідомлення явищ, подій, думок і вчинків, що виявилися катастрофічними для героя, це такий бентежний внутрішній стан його душі, за якого з усією силою очевидності

перед ним постають незворотні наслідки його життєдіяльності, його умонастроїв і духовно-моральних цінностей, що призводить до розгубленості, відчаю, самотності героя, який живе в катастрофі, стає людиною катастрофи.

Дж. Барнз пише про сутнісні та злободенні проблеми існування сучасної людини. Їх він вбачає в особливих складнощах, з якими вона стикається у процесі національної та особистісної ідентифікації, в усвідомленні та прийнятті життєвої дороги як шляху втрат і суцільних випробувань, в розумінні крихкості і хиткості людського існування і міжлюдських відносин, у неповторності людського досвіду та неможливості, як зауважує О. Джумайло, «зібрати разом весь ланцюжок почуттів і мотивів, що складають єдність особистості живої людини, а не нарративного конструкта» і «недосяжності індивідуального “Я” для слова і мистецтва» [Джумайло, 2014, с. 105], а також, що в контексті всієї творчості письменника є принципово важливим, у розумінні перманентної присутності смерті в житті кожної людини.

Барнз проблематизує життя окремої людини у повному негарездів і викликів сучасному світі, репрезентуючи різні варіації включення історії світу в особисті історії людей, перехреснюючи їх і наголошуючи на їх одвічній взаємодії та споконвічній незабгненності через неможливість знати, що насправді відбувалося в історії. Власне, історія життя людини так само закрита для розуміння через невпевність будь-яких історій, які так швидко стають міфами, обростаючи фантазіями і вигадками, через оманливість індивідуальної пам'яті, через неможливість дати вичерпні і достатні пояснення явищам і подіям, спіймати істину, існування якої також піддається сумнівам. Спроба осягнути всю історію людської цивілізації, в якій єдиний сенс має кохання у широкому розумінні цього слова, а все інше є ганебною грою різноманітних хаотичних і катастрофічних подій, у хрестоматійному романі Дж. Барнза «Історія світу у 10 ½ розділах» виявилася як оригінальною, так і зразковою для постмодерністського історіографічного роману. Одна з героїнь твору, тридцятивосьмирічна Кетлін Ферріс, душевна рівновага якої похитнулася через накопичені травми від проблем у стосунках із чоловіком і не меншою мірою через жахливий стан божевільного світу, що поступово, але вперто руйнується, точно передає апокаліптичне відчуття, яке є одним з головних у цьому творі: «Дивлюся на світову історію, що добігає кінця, а вони того не розуміють...» [Барнз, 2019, с. 110]. І разом із нею автор, різні наратори і герої твору задаються питанням, «що зробити, щоб світ вцілів» та у цьому світі вижили люди, адже увага до окремих, приватних історій та тривога за стан сучасної людини у письменника була завжди екзистенційально серйозною. Роман Барнза «Відчуття закінчення» є, на нашу думку, яскравим тому підтвердженням, тому що в ньому катастрофа екзистенції людини звучить настільки потужно, що деякі критики, зокрема Аніта Брукнер, називають цей твір «трагедією» [Brookner, 2011].

Творчість Дж. Барнза є предметом сталого інтересу зарубіжних і вітчизняних літературознавців, і роман «Відчуття закінчення» не є виключенням. Серед найбільш вагомих вітчизняних досліджень цього твору можна назвати розвідки Т. Свербілової «Фігура ненадійного (недостовірного) наратора-двійника літературного героя в художній системі роману-гри Джуліана Барнза “Відчуття закінчення”» [Свербілова, 2017], в якій вона звертається до аналізу концепту пам'яті, яка, втрачаючи сенс у романі як історичний нарратив, перетворюється на етичну категорію, що формує глибинну сутність твору, та Г. Костенко «Життя та пам'ять як моральні доміанти роману Дж. Барнза “Відчуття закінчення”», де дослідниця простежує особливості взаємодії життя і пам'яті, які є «сюжетоутворюючим фактором, що визначає загальний світ твору» [Костенко, 2020, с. 48]. Зарубіжні науковці звертаються до цього твору Дж. Барнза набагато частіше, вивчаючи найдрібніші його смисли та художню своєрідність. Серед найбільш важливих виокремимо такі статті, як: «The Evils of Banality: Shallowness, Self-Realization, and Closure in Julian Barnes's The Sense of an Ending and Oscar Wilde De Profundis» Дж. Р. Валлена (J.R. Wallen), в якій науковець вивчає символіко-філософські функції мотивів обмеженості та самореалізації, пов'язаних із пам'яттю оповідача, вдаючись до порівняльного аналізу цього твору англійського письменника із знаменитим листом-сповіддю О. Вайлда “De Profundis” [Wallen, 2017], “The Ethics of Memory: Self-Reconstruction and Character Narration in the Sense of an Ending” Й. Танг (Yili Tang), де у фокусі уваги дослідниці опиняється сюжет самореконструкції та саморефлексії як ключові імпульси для розуміння динаміки пам'яті наратора, що вивчається в широкому

контексті риторичної теорії [Tang, 2022]; "On Making Sense of Oneself: Reflections on Julian Barnes's *The Sense of an Ending*" Д. Джаганатана (D. Jagannathan), що присвячена вивченню провідної, на думку науковця, проблеми твору, а саме невдачі, провалу і неможливості пізнати героєм самого себе, однією з причин чого є властива людині нестабільність пам'яті [Jagannathan, 2015]; "Memory Revisited in Julian Barnes's *The Sense of an Ending*" М. Пікуерас (M.O. Piqueras), де дослідниця простежує шлях старої людини до саморозуміння за допомогою хиткої та ненадійної пам'яті та розмірковує над тим, яким чином письменник спонукає читача подумати над тим, як можна пояснити минулі негідні вчинки та керувати неприємними спогадами в теперешньому житті [Piqueras, 2014]; "Divided Narratives, Unreliable Narrators, and the Sense of an Ending: Julian Barnes, Frank Kermode, and Ford Madox Ford" Ф. Голмса (F. Holmes), відомого дослідника творчості Дж. Барнза, де він розмірковує над глобальним і незатишним смыслом роботи пам'яті Тоні Вебстера, який перевідкриває для себе події власного життя та вимушений визнати, що вони мали для нього та його оточення абсолютно інший смисл, ніж той, який він помилково і з вигодою для себе в них вкладав [Holmes, 2015]. Зазначені назви статей засвідчують, що спогади і пам'ять, рефлексії та самоаналіз були основними проблемами, які цікавили дослідників роману Дж. Барнза «Відчуття закінчення», проте у ракурсі катастрофічної свідомості протагоніста-наратора цей твір ще не розглядався, що і визначає як наукову новизну нашої розвідки, так і її центральну мету, яка полягає в аналізі образу людини катастрофи, створеного Дж. Барнзом у романі «Відчуття закінчення», та ключових складників катастрофічної свідомості головного героя твору Тоні Вебстера.

«Як часто ми розповідаємо історію власного життя?» [Барнз, 2013, с. 122] та в який спосіб її слід розповісти, щоб за нагромадженням справжніх і радше вигаданих фактів роздивитися образ реальної людини, якщо це взагалі можливо? Вже згадана героїня глави «Та, яка вижила» з «Історії світу...» Дж. Барнза Кетлін зображується так, що непросто зрозуміти її стан: кордони між реальним й оніричним, свідомим і душевно хворобливим максимально хиткі, розмиті, героїнею володіють страх і розпач, надмірна чутливість до навколишнього світу штовхає її до ризикованих і позбавлених сенсу вчинків. Схильна до «фабуляцій», до байок-вигадок, вона страждає через відчуття незахищеності та приреченості, але їй вистачає сил, щоб зрозуміти: «Треба дивитися на речі як вони є, на фабуляцію вже покладатися не можна. Тільки так є шанс вижити» [Барнз, 2019, с. 126]. Однак будь-які зусилля людини знайти шляхи до виживання, щоб «змйти грихи світу», завершуються поразкою або надто сумнівною допомогою, як сталося, наприклад, з Амандою Фергюссон, фанатично релігійною, зверхньою і самовдоволеною жінкою, яка хотіла попри все ствердити існування божественного Провидіння, відкрити «божественний смисл». Компаньйонка, яка супроводжувала її на гору Арарат, так до кінця не змогла розгадати, чи дійсно вона спіткнулася на рівній, пласкій місцевості чи зробила це навмисно, щоб бути ближчою до Бога, прийняти смерть у сакральному місці. Скептицизм та іронія письменника дають змогу поміркувати і над тим, що, вірогідно, милосердний Бог сам пожартував із жінкою, продемонструвавши їй, що не слід шукати того, чого не можна знайти в матеріальному світі та охопити людським розумінням, тим більше, дарма вимагати доказів існування вищих сил у самих вищих сил, не маючи у своєму серці розуміння справжнього Бога – Бога любові. Якщо свідомість Кетлін хвороблива, розірвана, наближена до відчуття катастрофічності буття, то внутрішній світ Аманди також не є гармонійним, хоча вона цього не відчуває і помирає як християнка, дивлячись на місяць в печері з відбитком Богова пальця. Її вчинки та їх результати свідчать про безпорадність і обмеженість душевних можливостей людини, яка покидає цей світ, так і не зрозумівши його.

У романі «Шум часу», головним героєм якого є радянський композитор Дмитро Шостакович, Барнз занурюється у внутрішній світ протагоніста і простежує всі імпульси і стадії руйнації душі великого музиканта. Трагедія героя детермінована трагедією суспільства, яке пережило катастрофу своєї історії і після неї не оговталось, адже зміни стали незворотними. Держава перетворилася на суцільну жорстоку каральну систему, вона не спроможна функціонувати в координатах гуманістичної цивілізації, тому що позбавлена людських вимірів. Заради існування вона вдається до пропаганди і терору, під котком яких людське «я» не витримує, розколюється і знищується. Живучи в постійному гнітючому страху,

в обіймах боягузтва і душевної слабкості, неспроможний опиратися цим підступним почуттям, Шостакович приречений на те, щоб жажнутися самого себе. Героїня іншого роману Барнза «Англія, Англія» Марта Кокрейн потерпає не через релігійні шукання і не від техногенної або історично-соціальної катастрофи, а через нездатність знайти гармонію із своїм «я». Більшість свого життя Марта втікала від самої себе і одночасно страждала від втрати ідентичності, яку вона відбудовувала повільно та обережно, продираючись крізь чорторії своєї пам'яті і хитких спогадів, крізь дитячі образи і зрілі випробування, щоб віднайти себе справжню і, головне, прийняти себе такою, якою вона є: не щасливою, з багажем віднайдених спогадів, втрат і набутоків.

У романі з промовистою назвою «The Sense Of An Ending» («Відчуття закінчення», 2011), за який письменник отримав заслужену Букерівську премію, Барнз розгортає ще одну пронизливу варіацію сюжету травми і катастрофи. Він розповідає історію приватної людини чи навіть декількох людей, що розвивається як низка неусвідомлених, однак трагічних подій, катастрофічність яких досягається героєм лише через багато років потому, коли він, старий і заспокоєний, отримує несподіваний лист із заповітом людини, яку знав за років своєї ранньої молодості. Цей загадковий заповіт дає поштовх для зародження хитких, нечітких і оманливих спогадів, що приводять Тоні Вебстера до зустрічі зі страшною реальністю, примушуючи подивитися на усе своє минуле життя як на гірку помилку, зроблену не навмисно, а від слабкості та незрілості, проте таку, що зруйнувала долі багатьох людей і життя його самого. Занурення Тоні в темні тунелі пам'яті дається важко, однак герой прагне зрозуміти, що він зробив неправильно у своєму житті, і виявляється, що неусвідомлені помилки, а тим більше такі, що робляться під тиском емоцій, ревнощів, злості та образи, не можуть бути виправленими, наслідком їх є самотність, гіркота та порожнеча душі. Відомо, що назву роману Барнз запозичив з однойменної книги письменника і літературознавця Ф. Кермоуда, яка була опублікована ще у 1967 р. та в якій автор аналізував художню прозу від античності до сучасності в аспекті відображення у ній кризових та апокаліптичних станів. Назва роману сповна відповідає історії та її сенсу, адже в ній йдеться не стільки про епоху, коли руйнується світ, хоча маркери такої ситуації наявні у творі і всі вони містять паростки катастрофи (падіння комунізму, одинадцяте вересня 2001 р., глобальне потепління тощо), а про людину (і це стосується не лише протагоніста), життя якої виявилось зруйнованим ще до того, як він спромігся це нарешті усвідомити. Сповідальні спогади Вебстера виглядають як занурення в найглибші закутки людської пам'яті та душі, болісні відкриття і визнання несправедливостей і зла, заподіяного близьким людям, демонструють розірваність свідомості і кризовий душевний стан протагоніста, який розуміє марність не лише свого життя, але відчуває закономірність у тому, що життя всіх людей є суцільним розчаруванням: «Часом мені гадається, що метою життя є примирення нас із його остаточною втратою за допомогою виснаження нас, яке завгодно довге доведення, що життя не є таким, яким його вважають» [Барнз, 2013, с. 136].

Дж. Барнз говорив, що він волів написати «книгу про час і пам'ять, про те, що час робить із пам'яттю. Також про те, що пам'ять робить із часом. І про те, що у певний час ви розумієте, що помилися в чомусь головному» [Барнз, 2013, с. 5]. Пробиратися крізь роки, руйнувати власні стереотипи та уявлення – важка задача, вузли та болючі точки якої Тоні Вебстер розв'язує повільно, кожного разу стикаючись з неприємною правдою про справжній смисл давно минулих подій і про себе самого. Звичайне життя пересічної, поміркованої та освіченої людини виявляється низкою негідних вчинків, які вражають тим більше, що на перший погляд вони не здавалися жахливими і неприпустимими, як і самі наслідки катастрофи, яку пережили Вебстер, Едріен, Вероніка та її матір, що лише згодом і доволі запіздно стали сприйматися як саме катастрофічні, страшні та незворотні. Ця катастрофа спливає з повсякденного життя простих людей, які навчаються разом у школі, спілкуються, товаришують, жартують, закохуються, обговорюють якісь цікаві їм філософські, умоглядні проблеми та побутові речі, глибинний смисл яких відкривається їм набагато пізніше. Людина у часі, в плінні часу і під дією часу є тим мотивом, який структурує пошуки правди, відгадування загадки і сенсу свого життя головним героєм. Пам'ять видається річчю ненадійною, спогади туманними, «час є не фіксатором, радше – розчинником» [Барнз, 2013, с. 80], і Тоні пригадує не стільки події, скільки намагається, відштовхнувшись від розпливчастих вражень від них,

їх відновити. Герою доведеться знову пережити те, що він прагнув забути і назавжди викреслити зі своєї пам'яті, пригадати та усвідомити справжній смисл історій, в яких ховалася його особиста травма та які виявилися осердям катастрофи життя як Тоні, так і Вероніки та Едрієна. Саме його перше кохання – Вероніка та їхній друг Едрієн, яким він захоплювався, а також він сам, пов'язаний з ними обома, стали для протагоніста-наратора тими життєвими вузлами, навколо розв'язання яких формується фабула твору і сюжет життя Тоні.

Роман починається фіксацією хаотичних і фрагментарних споминів про любовні епізоди, пов'язані із першим коханням Тоні Вебстера до Вероніки («лиснючий внутрішній бік зап'ястка», «згустки сперми, що оповивають зливний отвір», річка, «що безглуздо мчить угору», давно вистигла вода «за зачиненими дверима») [Барнз, 2013, с. 1], продовжується катастрофами самогубства спочатку однокласника Робсона, потім близького друга Тоні Едрієна, згодом зруйнованим сімейним життям Тоні, душевною хворобою сина Едрієна, а завершується пронизливими словами, які увиразнюють трагічність ситуації людини, яка охоплена безвихіддю і розумінням того, що причиною всіх бід виявляється вона сама: «Існує накопичення. Існує відповідальність. А поза ними існує ворохобня. Існує велика ворохобня» [Барнз, 2013, с. 195].

Хаос, непорозуміння, замкненість людини на своїх бажаннях і проблемах створюють атмосферу катастрофи у творі, готують читача до приголомшливих відкриттів, а відсутність духовних опор, моральних орієнтирів, розхитаність цінностей та умонастроїв Тоні визначають катастрофічність свідомості героя, рушійною силою для якої стають сором, почуття провини, а головне, докори сумління, каяття – «складніше, застиглише, первісніше почуття» [Барнз, 2013, с. 128]. Слабодухість і боязкість Тоні, бажання бути «безконфліктною» людиною роблять його уразливим до викликів, з якими він стикається у процесі дорослішання і, головне, до його першої закоханості. Вероніка для нього є тим Іншим, у стосунках з яким він може відчуті і свою окремішність, і ціну й силу своєї індивідуальності, й властиві їй недоліки: він із сумом фіксує свою соціальну ущербність відносно Вероніки, батько якої був високопосадовцем; свою чоловічу недосконалість (відсутність нормальних статевих стосунків із нею, які обертаються трагіфарсовим «різновидом буттєвої катастрофи» [Штейнбук, 2013, с. 69]) і культурно-інтелектуальну відсталість (його музичні, літературні вподобання і побутові звички не співпадали з її інтересами і викликали в неї усмішки). Все це разом посилювало в ньому відчуття постійного приниження і поразки, тому більш за все після розлуки із Веронікою Тоні бажав забути цей травматичний перший досвід, який наклав відбиток на все його подальше життя, стосунки з іншими жінками та дочкою.

Ключовим лейтмотивом твору є слова Едрієна Фіна про те, що таке історія: «Історія – це та правдивість, яка виникає в точці зіткнення вад пам'яті з браком документальних свідчень» [Барнз, 2013, с. 20], причому таке розуміння спирається саме на побутовий досвід молодих людей, які зіткнулися із самогубством товариша, про справжні причини якого вони не могли дізнатися. Цей мотив у ситуації з Тоні Вебстером розгортається у тезу про те, що історія – «це також самоомана переможених» [Барнз, 2013, с. 19], адже у такій самоомані і проходить більша частина життя Вебстера, який навіть й не підозрював, що причиною нещастя Едрієна та Вероніки виявився саме він. Його ненадійна і заспокійлива пам'ять спочатку малює йому поблажливі і лагідні спогади про несправедливо ображеного і покинутого коханою дівчиною юнака, який пише безневинний лист своєму другу та колишній подружці, попереджаючи про небезпеку від близькості з Веронікою, і лише згодом пам'ять реконструює події, і він цілком починає розуміти огидний смисл свого не вигаданого, а справжнього листа, яким він поклав край дружбі з Едрієном, зруйнував життя Вероніки і своє власне, проявивши все зло своєї природи, всю ту темряву душі, яка вийшла назовні як неприборкане, розтравлене, ущемлене самолюбство закоханого юнака. Страшний лист, в якому він кидається словами, погрозами і прокляттями, що несподівано і дивовижно справдяться у скорому майбутньому (самогубство Едрієна, жаклива хвороба його дитини, яка народилася не від Вероніки, а від її матері Сари, згадка про матір, яка раптово стала коханкою Едрієна, рани, які ніколи не загоюються): «Час покаже. Він завжди показує» [Барнз, 2013, с. 125]. Час дійсно все розставив по місцях, давши шанс Тоні побачити себе справжнього, хоча все одно він намагається запевнити себе, що такий лист міг бути написаним ним лише у молоді роки, але ніяк не зараз. Він зрозумів, яким він був – «агре-

сивним, ревним, ворожим»: «час свідчив не проти них, а проти мене» [Барнз, 2013, с. 126, 127]. Пригадає Тоні і листівку, яку він відправив своєму другові та яка виявилася проурою: листівка із зображенням Кліфтонського мосту, з якого кожного року люди кидалися назустріч смерті. Образ мосту (Кліфтонський мост і знаменитий Хиткий міст або міст Міленіум, на якому Тоні зустрічається з Веронікою) є символічним у романі, він відображає перехідність, хиткість, незбалансованість ситуацій і невривноваженість душевних станів, які переживають герої. Проте і це виявилось не найстрашнішим для героя, який жажнувся самого себе, коли врешті зрозумів, що кинуті ним прокляття відбилися на невинній дитині Едрієна, яка народилася душевно хворою, приреченою на безпорадне і нещасне існування.

Справді, «життя – це не лише додавання й віднімання. Існує також накопичення, множення, втрати, невдачі» [Барнз, 2013, с. 134]. Тоні Вебстер з усією очевидністю розуміє, що його життя зруйноване, що йому шкода всього свого життя, яке є низкою постійних втрат, котрі стали наслідком його життєвої позиції, щоб життя «не надто надокучало: «посереднім – от яким я був, відколи закінчив школу. Посередній в університеті й на роботі; посередній у дружбі, вірності, коханні; посередній, без сумніву, в сексі» [Барнз, 2013, с. 129], і тут не можна не помітити інтертекстуальну алюзію на героя повісті Дж. Фаулза «Башта з чорного дерева» Девіда Вільямса, який також намагався схватися від викликів життя і врешті визнав, що залишився «порядною людиною і вічною посередністю» [Фаулз, 1986, с. 128]. Однак чи інший результат отримав Едрієн, чим було його самогубство: бунтом, порятунком і втечею від ситуації, в якій він опинився, чи правом на свободу розпоряджатися своїм життям, бути його володарем? На це питання також намагається відповісти Тоні, який уважно вдивляється в життя свого друга-філософа, однак все одно зрозуміти його не може: «Що я знав про життя, я, який жив так обережно? Який ані виграв, ані програв, лише дозволив життю текти далі? Який мав звичайні прагнення й надто швидко згодився на їх нереалізацію? Який уникав болю й називав це здатністю до виживання?» [Барнз, 2013, с. 185].

Відмінник Едрієн точно не був «посередністю»: диплом з відзнакою, допитливий і сміливий розум, який пройшов через Ерос, прийняв Танатос і покинув цей світ, залишивши по собі нерозгадану таємницю. Очевидно, що він не злякався обставин і не втік від жінки, якій зробив дитину, але чи вартувала життя його прихильність до ідей про бунт і самогубство Альбера Камю? Едрієн постійно розмірковував над філософією французького філософа: «Камю казав, що питання самогубства є єдиним справжнім філософським питанням» [Барнз, 2013, с. 16]. Цю проблему він спробував розв'язати як вільна людина, і спосіб, у який він у двадцять два роки покінчив собою, підкреслює те, що він чудово розумів всі наслідки своїх дій і свого рішення: справжній філософ-стоїк, який сам йде з життя, не бажаючи приймати правила його пасивного марнотратника – бути, як всі, плисти за течією, виконуючи повсякденні обов'язки, проживаючи своє життя без усвідомлення його справжнього сенсу, якщо такий взагалі є. Для Едрієна цей смисл виявився у тому, що він зайняв активну позицію: пішов з власного переконання, закоханим і щасливим, радісним від того, що він сам розпорядився даним йому життям. Як зауважує М. Аркадьєв, розмірковуючи про лінгвістичну катастрофу, в якій живе людина з того моменту, як вона починає розмовляти, всі абсолютні поняття людської мови і культури – це «метафори смерті», оскільки «людина володіє свободою і гідністю настільки, наскільки вона має можливість розпоряджатися своєю смертю...» [Аркадьєв, 2013, с. 32–33]. Проте Камю в «Міфі про Сізіфа» зауважує, що «накласти на себе руки, у певному розумінні, означає, як і в мелодрамі, зізнатися в чомусь. Зізнатися в тому, що життя тебе перевершило або що ти його не годен збагнути» [Камю, 2015, с. 6]. Самогубство готується, на думку Камю, у «глибокій тиші серця», і, хоча воно не контролюване, екзистенціальні підстави для нього існують: «...у всесвіті, раптово позбавленому люміній і світла, людина почувається чужинцем. <...> Цей розлад між людиною і її життям, між актором та його лаштунками, власне, і є почуття абсурду» [Камю, 2015, с. 7]. Уривок із щоденника Едрієна, що опинився в руках Тоні та в ньому йдеться про «аккумуляцію» багатьох факторів, розрив ланцюжків, через який не можна відновити цілісний ланцюг, та міститься загадкова фраза «тож, приміром, якби Тоні...» [Барнз, 2013, с. 111], сугестує причини самогубства Едрієна, який, наклавши на себе руки, напевно, усвідомив «відсутність глибших підстав життя, безглуздість повсякденної метушні й марноту страждання» [Камю, 2015, с. 6], а також свою неспроможність змінити хід подій (відмінити підступний лист, за-

бути про нереалізоване кохання з Веронікою, про зв'язок Едріена з її матір'ю та вагітність останньої) і зважитися на «бунт».

Важливо відмітити, що Тоні Вебстер своїми реакціями на екстремальні обставини є суголосним героям ще одного відомого сучасного англійського письменника І. Мак'юена: він сам визнає, що він черствий, нечуйний: «я був надто нетямким, аби зрозуміти» [Барнз, 2013, с. 187]. Нездатний до емпатії, спустошений, розчарований і самотній – таким постає герой Барнза, та у такому герої з виразною силою експлікуються риси людини, котра охоплена катастрофою, причина якої криється в недосконалої її душі, в неспроможності опиратися часу і знати ціну і наслідки своїх думок і вчинків: «Час... дайте нам достатньо часу, і наші найбільш обґрунтовані відповіді здаватимуться хиткими, певності – непередбачуваними» [Барнз, 2013, с. 120], а вижити далеко не означає жити повноцінно, тобто бути активно включеним у світ і розуміти себе як його невід'ємну частину, що «відтворюється тим самим світом в якості суб'єкта людських вимог, очікувань, моральних і пізнавальних критеріїв...» [Мамардашвілі, 1984, с. 112].

Отже, підсумовуючи вищезазначене, можна висновувати, що новітня британська література з усе більшою увагою вдивляється в обличчя сучасної людини, намагаючись відобразити в різноманітності варіантів історію приватної людини з її суб'єктивним досвідом та болісним процесом його осмислення, відшукуючи мотиви, причини і наслідки того катастрофічного стану, в якому вона проживає своє життя, що робить її людиною катастрофи, тобто людиною, котра продукує, формує і носить зародки катастрофи в глибинах своєї розбалансованої душі, в якій відсутні ціннісні орієнтири, навички цивілізованої комунікації із світом та неможлива адекватна самооцінка та оцінка близького оточення. Цілий корпус творів межі ХХ–ХХІ ст., які виходять з-під пера британських письменників, М. Бредбері, Дж. Коу, М. Еміса, І. Мак'юена, Гр. Свіфта та інших, увиразнюють знакові риси такої людини з її специфічними реакціями на зовнішні виклики та внутрішні негаразди, і це дає підстави говорити про те, що література моделює типовий образ героя чи антигероя апокаліптичного світу, добре впізнаваний сучасниками і релевантний новітній перехідній епосі. Виходячи з особливостей саме англійської культурно-літературної традиції з її тяжінням до історично-етичної конкретики та загостреності саме соціально-моральних проблем існування людини, поява типового образу людини катастрофи в британському постмодерністському романі виглядає органічно, і такий літературний типаж потребує подальшого виваженого літературознавчого дослідження. Дж. Барнз також формує та доповнює цю тенденцію, він презентує власну версію свого сучасника, створюючи виразний портрет людини хаотичних, дисгармонійних і небезпечних часів, людини самотньої та виснаженої тривогами і негараздами, людини, яку роздирають внутрішні сумніви, невпевненість, душевні кризи і спустошеність, розчарованість у результатах свого життя, пригніченість і сором через відчуття провини за минуле, за скоєні незворотні помилки. Розуміння неможливості змін, нездатність подолати розрив між реальністю та її сприйняттям, між вигаданим і насправді прожитим та усвідомленим позбавляє людину радості та відчуття щастя, повноти життя, а напружені рефлексії про пережите та осмислене занурюють людину катастрофи у ще більший сум і посилюють відчуття катастрофічності світу та безглуздості, трагічності людського існування.

Список використаної літератури

- Аркадьев, М.А. (2013). *Лингвистическая катастрофа*. Санкт-Петербург: Издательство Ивана Лимбаха.
- Барнз, Дж. (2013). *Відчуття закінчення*. Київ: Темпора.
- Барнз, Дж. (2019). *Історія світу в 10 ½ розділах*. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля».
- Бредбері, М. (2011). *Британський роман нового часу*. Київ: Ксенія Сладкевич.
- Джумайло, О.А. (2014). *Англійський ісповедально-філософський роман 1980-2000 гг.* (Дисс. докт. філол. наук.). МГУ імени М.В. Ломоносова, Москва.
- Камю, А. (2015) *Міф про Сізіфа*. Відновлено з https://shron1.chtyvo.org.ua/Kamiu_Alber/Mif_pro_Sizifa.pdf

Костенко, Г. (2020). Життя та пам'ять як моральні домінанти роману Дж. Барнза «Відчуття закінчення». *Теоретична і дидактична філологія. Серія «Філологія»*, 33, 47-54.

Мамардашвили, М. (1984). Сознание и цивилизация. Доклад на III Всесоюзной школе по проблеме сознания. Батуми. Ю.П. Сенокосова (Ред.), *Как я понимаю философию* (с. 107-121). Москва: Прогресс-Культура.

Положенцева, Е.В. (2003). *Культурные ориентиры катастрофического сознания*. (Дисс. канд. филос. наук.). Ростовский государственный университет, Ростов-на-Дону.

Свербілова, Т.Г. (2017). Фігура ненадійного (недостовірного) наратора-двійника літературного героя в художній системі роману-гри Джуліана Барнза «Відчуття закінчення». *Сучасні літературознавчі студії*, 14, 452-465.

Фаулз, Дж. (1986). *Вежа з чорного дерева*. Київ: Дніпро.

Штейнбук, Ф.М. (2013). Мазох – Єлінек: тілесно-міметична топологія кореляту сексуальності, або літературно-збочена колізія складної простоти. *Слово і час*, 3, 64-72.

Brookner, A. (2011). The Sense of an Ending by Julian Barnes: review. *Complete review*. Відновлено з: <https://www.complete-review.com/reviews/barnesj/sense.htm>

Holmes, F.M. (2015). Divided Narratives, Unreliable Narrators, and the Sense of an Ending: Julian Barnes, Frank Kermode, and Ford Madox Ford. *Papers on Language & Literature*, 51, 7, 27-50.

Jagannathan, D. (2015). On Making Sense of Oneself: Reflections on Julian Barnes's The Sense of an Ending. *Philosophy and Literature*, 39, 1A, 106-121.

Piqueras, M. (2014). Memory Revisited in Julian Barnes's The Sense of an Ending. *Coolabah*, 13, 1, 87-95.

Tang, Y. (2022). The Ethics of Memory: Self-Reconstruction and Character Narration in the Sense of an Ending. *Interdisciplinary Studies of Literature*, 6, 1, 65-85.

Wallen, J.R. (2017). The Evils of Banality: Shallowness, Self-Realization, and Closure in Julian Barnes's The Sense of an Ending and Oscar Wilde De Profundis. *Critique – Studies in Contemporary Fiction*, 58, 4, 325-339.

THE IMAGE OF A MAN OF CATASTROPHE IN JULIAN BARNES'S NOVEL "THE SENSE OF AN ENDING"

Olena S. Annenkova. Ukrainian State Dragomanov University (Ukraine)

e-mail: aes.kyiv@gmail.com

DOI: 10.32342/2523-4463-2023-1-25-4

Key words: *a man of catastrophe, anthropologic catastrophe, memory, remembrance, time, love, J. Barnes, The Sense of an Ending.*

The article analyzes "The Sense of an Ending" by the English writer J. Barnes by using the novel's key image of protagonist Tony Webster and the associated philosophical complex of problems of modern man's existence in the world. This paper offers a working definition of the catastrophic consciousness concept, through the prism of which the characteristic and key features of post-nonclassical catastrophic era person are traced. The concept of a man of catastrophe means a person who is a generator and bearer of the catastrophe of one's own life and soul. The philosophical basis for this article was the idea of the "anthropological catastrophe" by philosopher M. Mamardashvili, who sees it as the main danger to the existence of humanity. He assumes that the central factor of the anthropological catastrophe is the individual consciousness, which is unpredictable due to the tendency to (self)destruction and breakdowns of absolute civilizational mechanisms. *The purpose of the article* is to analyze the image of a man of catastrophe and the key components of protagonist Tony Webster's catastrophic consciousness. To achieve the main aim, historical-cultural, historical-literary and hermeneutic *research methods* were involved.

J. Barnes's serious interest in the problems of modern man's existence is constant, which is confirmed by all his early and recent novels ("England, England", "The Noise of Time", "The Only Story", "Elizabeth Finch"). He sees them in the special difficulties that a person faces in the process of national and personal identification, in the awareness and acceptance of life's path as a path of losses and continuous trials, in the understanding of the fragility and shakiness of human existence and interpersonal relations, in

the impossibility of an adequate, objective understanding of himself and the world and the inevitable fact of the death presence in life of every person. J. Barnes's novel "The Sense of an Ending" is another brilliant attempt to reproduce one of many variations of human life and think about the reasons for its capriciousness and tragedy. "The Sense of an Ending" is a sophisticated psychological novel that expresses the singularity of human experience and the uniqueness of people's life destinies. The writer tells the story of a person or even several people unfolding several series of unconscious but tragic events, the catastrophic nature of which is understood by the protagonist only in old age, when the destruction of his life has become an obvious fact that cannot be hidden from and cannot be changed. Tony's descent into the dark tunnels of his own memory and his past is difficult, but the hero seeks to understand what he did wrong in his life, where his "free fall" into the abyss began. Tony's weak-mindedness and timidity, the desire to be a "non-conflict" person make him vulnerable to the challenges he faces in the process of growing up and, most importantly, to his first love. For him, Veronica is the Other, in the relationship with whom he can feel his individuality, the value and strength of his originality and its inherent imperfections.

As a result of the study, it was determined that the main traumatic factors, triggers and catalysts of the catastrophic worldview of the novel's protagonist are memory, time and love, that reveal the weakness of mnemonic mechanisms and the unreliability of human memory, false apperception and the instability of the value system, internal disorder and person's inability to adequate reflection and self-reflection. The consequence of such a state of the protagonist's mind is his understanding of the loss of time, the irreparability of the past, the impossibility of change, the collapse of his life ideas and the fragility of human life, and the complete awareness that he alone was the root cause of all these troubles. A whole corpus of works of the turn of the 20th-21st centuries, written by British writers like M. Bradbury, J. Coe, M. Amis, I. McEwan, Gr. Swift and others, highlight the characteristic features of such a person with his specific reactions to external challenges and internal troubles, and this gives a reason to say that the literature models a typical image of a hero or anti-hero of the apocalyptic world, well recognized by contemporaries and relevant to the latest transitional era. Based on the peculiarities of the English cultural and literary tradition with its inherent preference for historical and ethical concreteness and acuteness of the socio-moral problems of the human existence, the appearance of the typical image of a man of catastrophe in the British postmodern novel looks organically, and such an artistic type requires further balanced literary research. J. Barnes also forms and adds this tendency and presents an own bright version of his contemporary, creating a striking portrait of a person of chaotic, disharmonious and dangerous times, a man who is lonely and exhausted by anxieties and troubles, a man who is torn by inner doubts, insecurity, mental crisis, desolation, and disappointment in the result of his life and depression. The extreme intensity of the hero's inner experiences, the feeling of the fallibility of the past, the futility and uncertainty of the present and the future determines the core state of mind of a modern man of catastrophe, that exists in a world in which anthropological catastrophe has become an essential sign of everyday reality.

References

- Arkadyev, M.A. (2013). *Lingvisticheskaya katastrofa* [Linguistic Catastrophe]. Saint Petersburg, Ivana Limbaha Publ., 504 p.
- Barnes, Ju. (2013). *Vidchuttia zakinchennia* [The Sense of an Ending]. Kyiv, Tempora Publ., 204 p.
- Barnes, Ju. (2019). *Istoriia svitu v 10 ½ rozdilakh* [A History of the World in 10 1/2 Chapters]. Kharkiv, Knyzhkovyi Klub "Klub Simeinoho Dozvillia" Publ., 352 p.
- Bredberi, M. (2011). *Brytanskyi roman novoho chasu* [The Modern British Novel]. Kyiv, Kseniia Sladkevych Publ., 480 p.
- Brookner, A. (2011). The Sense of an Ending by Julian Barnes: review. *Complete review*. Available at: <https://www.complete-review.com/reviews/barnesj/sense.htm> (Accessed 15 Aprile 2023).
- Dzhumajlo, O.A. (2014). *Anglijskij ispovedalno-filosofskij roman 1980-2000 gg.* Diss. dokt. filol. nauk [English confessional-philosophical novel 1980-2000. Dr. philol. sci. diss.]. Moscow, 395 p.
- Fowles, J. (1986). *Vezha z chornoho dereva* [The Ebony Tower]. Kyiv, Dnipro Publ., 276 p.
- Holmes, F.M. (2015). Divided Narratives, Unreliable Narrators, and the Sense of an Ending: Julian Barnes, Frank Kermode, and Ford Madox Ford. *Papers on Language & Literature*, vol. 51, issue 7, pp. 27-50.
- Jagannathan, D. (2015). On Making Sense of Oneself: Reflections on Julian Barnes's The Sense of an Ending. *Philosophy and Literature*, vol. 39, issue 1A, pp. 106-121.
- Kamus, A. (2015). *Mif pro Sizifa* [The Myth of Sisyphus]. Available at: https://shron1.chtyvo.org.ua/Kamiu_Alber/Mif_pro_Sizifa.pdf (Accessed 15 Aprile 2023).
- Kostenko, H. (2020). *Zhyttia ta pamiat yak moralni dominanty romanu Dzh. Barnza «Vidchuttia zakinchennia»* [Life and memory as moral dominants of J. Barnes' "The Sense of an Ending"]. *Teoretychna i dydaktychna filolohiia. Seriia «Filolohiia»* [Theoretical and Didactic Philology. Series "Philology"], vol. 33, pp. 47-54.
- Mamardashvili, M. (1984). *Soznanie i civilizaciya. Doklad na III Vsesoyuznoj shkole po probleme soznaniya* [Consciousness and civilization. Report at the III All-Union School on the Problem of

Consciousness]. In: Yu.P. Senokosova (ed.). M. Mamardashvili. *Kak ya ponimayu filosofiyu* [As I understand philosophy]. Moscow, Progress-Kultura Publ., pp. 107-121.

Piqueras, M. (2014). Memory Revisited in Julian Barnes's *The Sense of an Ending*. *Coolabah*, vol. 13, issue 1, pp. 87-95.

Polozhentseva, E.V. (2003). *Kulturnye orientiry katastroficheskogo soznaniya*. Diss. kand. filos. nauk [Cultural landmarks of catastrophic consciousness. PhD thesis in philos]. Rostov na Donu, 151 p.

Shteinbuk, F. (2013). *Mazokh – Yelinek: tilesno-mimetychna topolohiia koreliatu seksualnosti, abo literaturno-zbochena koliziia skladnoi prostoty* [Zacher-Masoch – Jelinek: corporeal mimetic topology of sexual correlate, or, Literarily perverted collision of the difficult simplicity]. *Slovo i chas* [Word and Time], vol. 3, pp. 64-72.

Sverbilova, T.H. (2017). *Fihura nenadiinoho (nedostovirnoho) naratora-dviinyka literaturnoho heroia v khudozhnii systemi romanu-hry Dzhuliana Barnza «Vidchuttia zakinchennia»* [The figure an unreliable narrator – the literary hero's doppelganger – in the art system of the novel-performance *The Sense of an Ending* by Julian Barnes]. *Suchasni literaturoznavchi studii* [Modern Literary Studies], vol. 14, pp. 452-465.

Tang, Y. (2022). The Ethics of Memory: Self-Reconstruction and Character Narration in the Sense of an Ending. *Interdisciplinary Studies of Literature*, vol. 6, issue 1, pp. 65-85.

Wallen, J.R. (2017). The Evils of Banality: Shallowness, Self-Realization, and Closure in Julian Barnes's *The Sense of an Ending* and Oscar Wilde *De Profundis*. *Critique – Studies in Contemporary Fiction*, vol. 58, issue 4, pp. 325-339.

Одержано 17.01.2023.